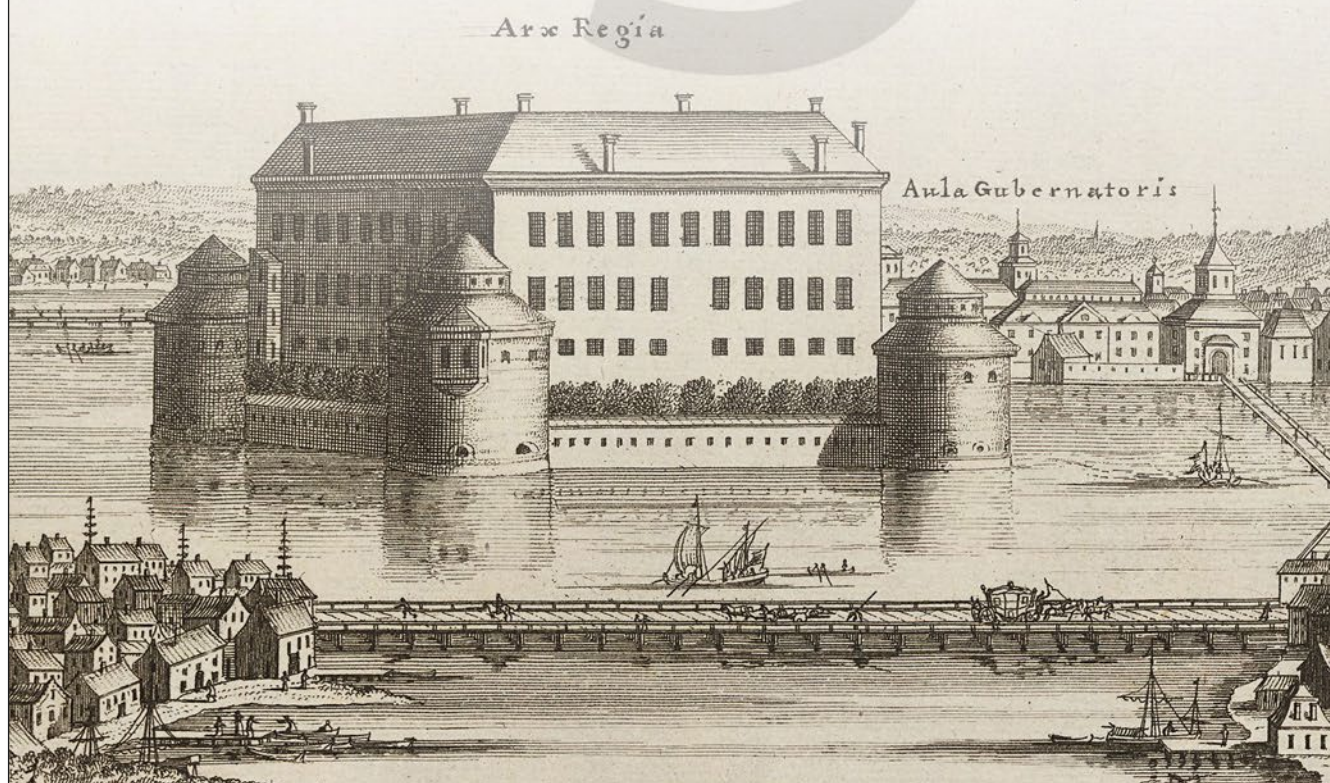
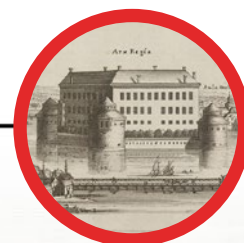

Försvarsmuren på västra terrassen – Örebro slott

L1980:5500, Nikolai 3:5, Örebro socken och kommun, Närke
Nina Balknäs

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB

Radiatorvägen 11, 702 27 Örebro

Telefon 019-609 04 10

www.arkeologgruppen.se

arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

Översiktskarta över Örebro län med platsen för
schaktningsövervakningen markerad i rött.

© 2021 Arkeologgruppen AB
Arkeologgruppen rapport 2021:21

Författare	Nina Balknäs
Kvalitetsgranskning	Erica Strengbom
Grafisk form	Nina Balknäs
Omslagsfoto	Beskuren del av Suecia antiqua et hodierna/Örebro, år 1700. Aveelen, Johan van den & Dahlberg, Erik.
Foto	Arkeologgruppen AB om inte annat anges i figurtexten.

Upphovsrätt, om inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY.
Villkor finns tillgängliga på <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed sv>

Fastighetskartan: © Lantmäteriet Dnr: R50223371_200001

Terrängkartan, samt GSD-Översiktskartan: Lantmäteriet (CC0)

ARKEOLOGGRUPPEN AB RAPPORT 2021:16

ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING
I FORM AV SCHAKTNINGSÖVERVAKNING

Försvarsmuren på västra terrassen – Örebro slott

L1980:5500, Nikolai 3:5, Örebro socken och kommun, Närke

Nina Balknäs

Lst dnr 431-7405-2020

Tekniska och administrativa uppgifter

Län	Örebro
Kommun	Örebro
Landskap	Närke
Socken	Örebro
Fastigheter	Nikolai 3:5

Fornlämningsnummer	L1980:5500
Lämningstyp	Slott/herresäte
Datering	Medeltid, nyare tid

Typ av undersökning	Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning
Länsstyrelsens beslutsdatum	2020-11-04
Länsstyrelsens diarienummer	431-7405-2020
Uppdragsnummer i Fornreg	202001529
Arkeologgruppens projektnummer	P20079

Projektledare	Nina Balknäs
Fältpersonal	Nina Balknäs, Johnny Rönngren

Undersökningstid	januari–februari 2021
Undersökt yta	170 m ²
Inmätningsteknik	Manuell inmätning
Koordinatsystem	SWEREF 99 TM
Höjdsystem	RH 2000

Arkiv

Arkivmaterial förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Digitalt arkiv

Digitala data förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Fynd

Ett fynd tillvaratogs.

Innehållsförteckning

Sammanfattning	5
Inledning	5
Bakgrund och kulturmiljö	6
Tidigare undersökningar	8
Syfte	8
Metod och genomförande	9
Resultat	12
Fynd	14
Tolkning	14
Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen	16
Referenser	17
Bilagor	18
<i>Bilaga 1. Anläggningstabell</i>	<i>18</i>
<i>Bilaga 2. Fyndtabell</i>	<i>18</i>

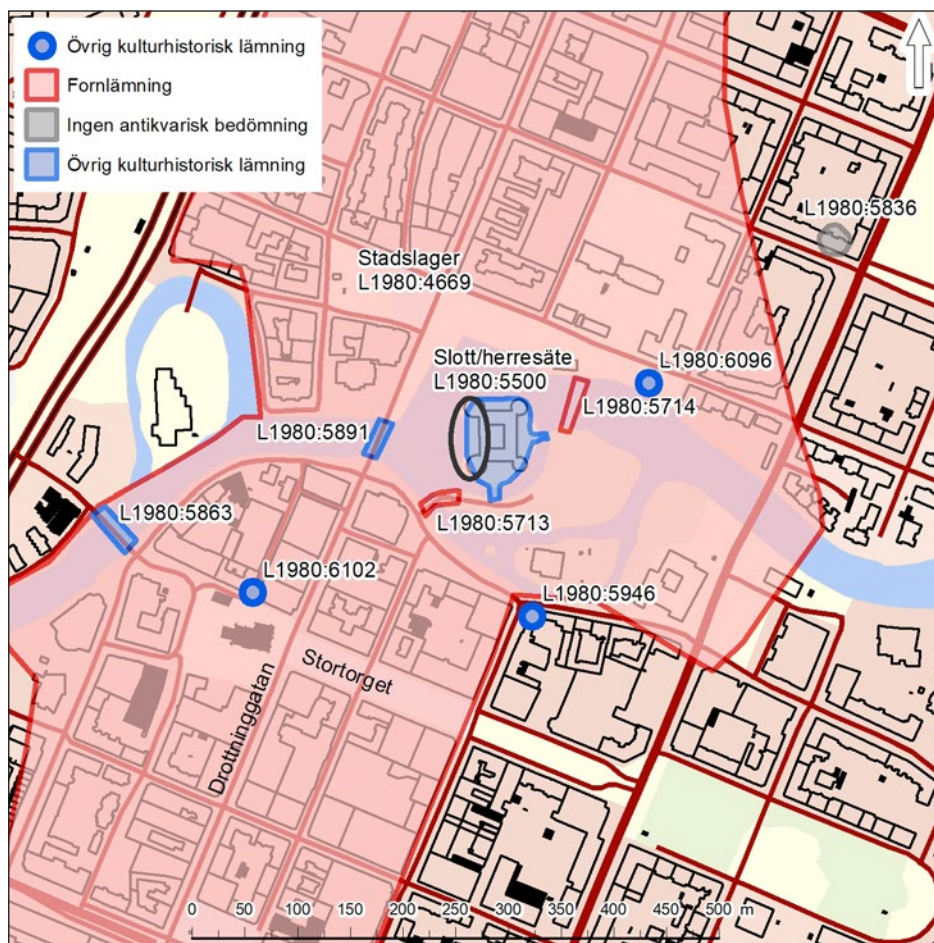
Figur 1. Karta över Örebro med platsen för schaktningsövervakningen markerad med svart. Skala 1:250 000.

Sammanfattning

I samband med iordningsställande av den västra terrassen vid Örebro slott (L1980:5500) utförde Arkeologgruppen AB en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning. Ingreppen innebar att tre större schakt grävdes till cirka 0,5 meters djup. Likaså grävdes ny dränering utmed slottsfasaden. Djupet varierade från 0,4–0,8 meter. Den nya dräneringen krävde också en 2,2 meter djup dagvattenbrunn och utlopp därifrån igenom terrassmuren i väster. Som djupast var schaktet ut mot befintlig terrassmur 2,4 meter djupt. Vid arbetet påträffades en äldre mur, liksom flera fyllnadslager.

Inledning

Inför markarbete på den västra terrassen vid Örebro slott (L1980:5500) gav Länsstyrelsen i Örebro län i uppdrag till Arkeologgruppen AB att utföra en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning. Beslut fattades i ärendet den 4 november 2020 (dnr 431-7405-2020). Den arkeologiska undersökningen bekostades av Statens fastighetsverk. Fältarbetet utfördes i januari och februari 2021.

Figur 2. Karta över centrala Örebro med lämningar registrerade i Kulturmiljöregistret KMR och platsen för schaktningsövervakningen markerad med svart. Skala 1:5 000.

Bakgrund och kulturmiljö

Följande text om Örebro slott är hämtad och redigerad med vissa tillägg från kommande rapport över Arkeologgruppen AB:s undersökningar åren 2017–2018 i Örebro slott (Strengbom och Rönngren i manus):

Den äldsta källa som omnämmer en befäst byggnad i Örebro är Hertig Albrekts av Mecklenburg brev till staden Rostock. Brevet utfärdades den 20:e mars år 1364 och i brevet nämner Albrekt att han intagit två "castra"; Sundby och Örebro (SDHK:8485). Dessförinnan finns inga källor eller brev som omnämmer slottet eller för den delen är utfärdade på slottet. Däremot förekommer fem brev, skrivna av kungens förvaltare, mellan åren 1292-1319 som utfärdats "apud", "iuxta" således "vid", "nära" Örebro (Jonasson 1984:83).

Ett brev från år 1347, skrivet av kungen är utfärdat "in curia nostra Orabro" – "i vår kungsgård vid Örebro". Därefter försvinner uttrycket kungsgård, och "vid Örebro" och ersätts av "castra" år 1364. Detta faktum innebär enligt Birgitta Fritz att slottet bör ha tillkommit eller byggts på vid 1300-talets mitt (Fritz 1981:38). Då bygget var färdigt nyttjades det som den nya kungsgården. Adolf Schuck menade dock på att kungsgården legat på samma plats som slottet (Schuck 1926:79). Ett flertal personer har gett sig i kast att utifrån slottets arkitektoniska element kunna ge slottets olika delar en möjlig datering. Nordström & Dahlander vill datera det ursprungliga kärntornet till slutet av 1100-tal (Nordström & Dahlander 1908:7). Kärntornets tillkomst vid denna tid sätter de i samma kontext som ett flertal andra kungliga fästen runt om i Sverige som byggs vid denna tid. Då består fästet av ett torn med omgivande ringmur. Runt ringmuren anläggs därefter nya byggnadskroppar. Waldén ser också att Örebro slott vuxit fram i olika etapper, men där det ursprungliga kärntornet och dess ringmur har anlagts vid 1200- talets sista hälft. Södra flygeln tillkom under 1300-talets första hälft, och västra och norra flygeln har sitt ursprung från "unionstiden eller Sturetiden" (Waldén 1960:94). Varje flygel var under medeltiden tre våningar hög, och det äldre kärntornet har rest sig över dem (Waldén 1960:93). Det är först då Gustav Vasa blir kung i Sverige och när Hertig Karl blir hertig över Närke, som källorna kring slottet blir fler och byggnadens fortsatta historia tydligare. Gustav Vasa tog slottet i besittning år 1522 efter nio månaders belägring och återuppbyggde då det som förstörts under danskarnas belägring (www.slottsguiden.info; www.orebroslott.se). Hans son Hertig Karl inledde år 1573 en omfattande om- och tillbyggnad. Helt färdigbyggt var slottet först år 1629 (Waldén 1960:106f; Nordström & Dahlander 1908:62). Det nya slottet var ett renässansslott med en huvudbyggnad som var lika hög som det gamla tornet. Slottet hade ett kraftigt kanontorn i varje hörn och var putsat i en gulvit ton. Vid ingången byggdes ett kraftigt porttorn och en vindbrygga. Runt hela slottet löpte en ringmur (orebroslott.se). Efter ombyggnaden började slottet återigen förfalla och landshövdingarna uppges hellre ha bott i en timmerstuga bredvid. Själva slottet användes istället som fängelse, spannmålmagasin och vapenförråd. År 1762 byggdes renässansslottet om till ett barockslott. Ringmuren revs och ersattes av stenbroar och terrasser. Fler renoveringar har sedan skett dels i början av 1800-talet, dels 1897–1901 då slottet fick sitt nuvarande yttre utseende (slottsguiden.info; orebroslott.se). Idag används slottet som boende för landshövdingen och som kontorslokaler.

Tidigare undersökningar

Utgrävningar som gjordes i borggården år 1934 har visat att borggårdens ursprungliga nivå legat en till två meter under dagens nivå. Man fann då oregelbundna kalkhällar som fungerat som borggårdens markyta. Kalkhällarna låg ovanpå den förmodade medeltida markyta som utgjordes av en kullerstensbeläggning (Waldén 1938:9f). Det innebär att flyglarnas bottenvåning ursprungligen låg i höjd med den dåtida marknivån och inte som idag, då en trappa leder ned till källarvåningen från borggården. Åren 1985–1986 genomfördes en byggnadsantikvarisk kontroll i slottet och delar av den södra slottsterrassen schaktningsövervakades. I schaktet framkom en försvarsvall med begränsningsmur. Konstruktionen uppfördes någon gång mellan åren 1573 och 1614. Även en tvärmur, vars syfte är oklar, påträffades (Johnson 1996 med ref. till Nordström & Dahlander 1908).

Arkeologgruppen AB har under senare år utfört ett antal utgrävningar i eller i anslutning till Örebro slott. År 2013 grävdes provgropar i de västra och norra flyglarnas källarvåning där bland annat valvfundament och äldre golvlager påträffades (Rönngren 2013). År 2018 utfördes en schaktningsövervakning i samband med reparation av den norra strandmuren. Där påträffades byggsten, vilken tolkades härstamma från de delar av slottet som revs under 1700-talet (Rönngren 2019). År 2019 utfördes ytterligare schaktningsövervakning vid grävning för el, vatten och avlopp på slottets södra terrass. Vid undersökningen framkom delar av den stenlagd mur som avgränsat slottet mot vattnet under 1600-talet (Balknäs 2019).

Senare under samma år utfördes ytterligare en schaktningsövervakning i samband med reparation av den södra strandmuren. Vid undersökningen framkom att tornets murliv innanför strandmuren saknade flertalet stenar och bruk. Det beror troligen på det förfall av slottet som skedde under 1700-talet, vilket föranledde konstruktionen av strandmuren (Rönngren 2020). År 2020 genomfördes en mindre undersökning genom handgrävning på den västra terrassen. Arbetet var en del av samma arbetsföretag som det här avrapporterade. I schaktet fanns ett omrört fyllnadslager och ett putslager som tolkades härröra från bortrensning av puts från slottsfasaden under sekelskiftet 1800–1900 (Rönngren och Ohlsson 2020).

Syfte

Syftet med undersökningen var att med ett vetenskapligt arbetsätt undersöka, dokumentera och tolka de arkeologiska lämningar som framkom vid schaktningsövervakningen.

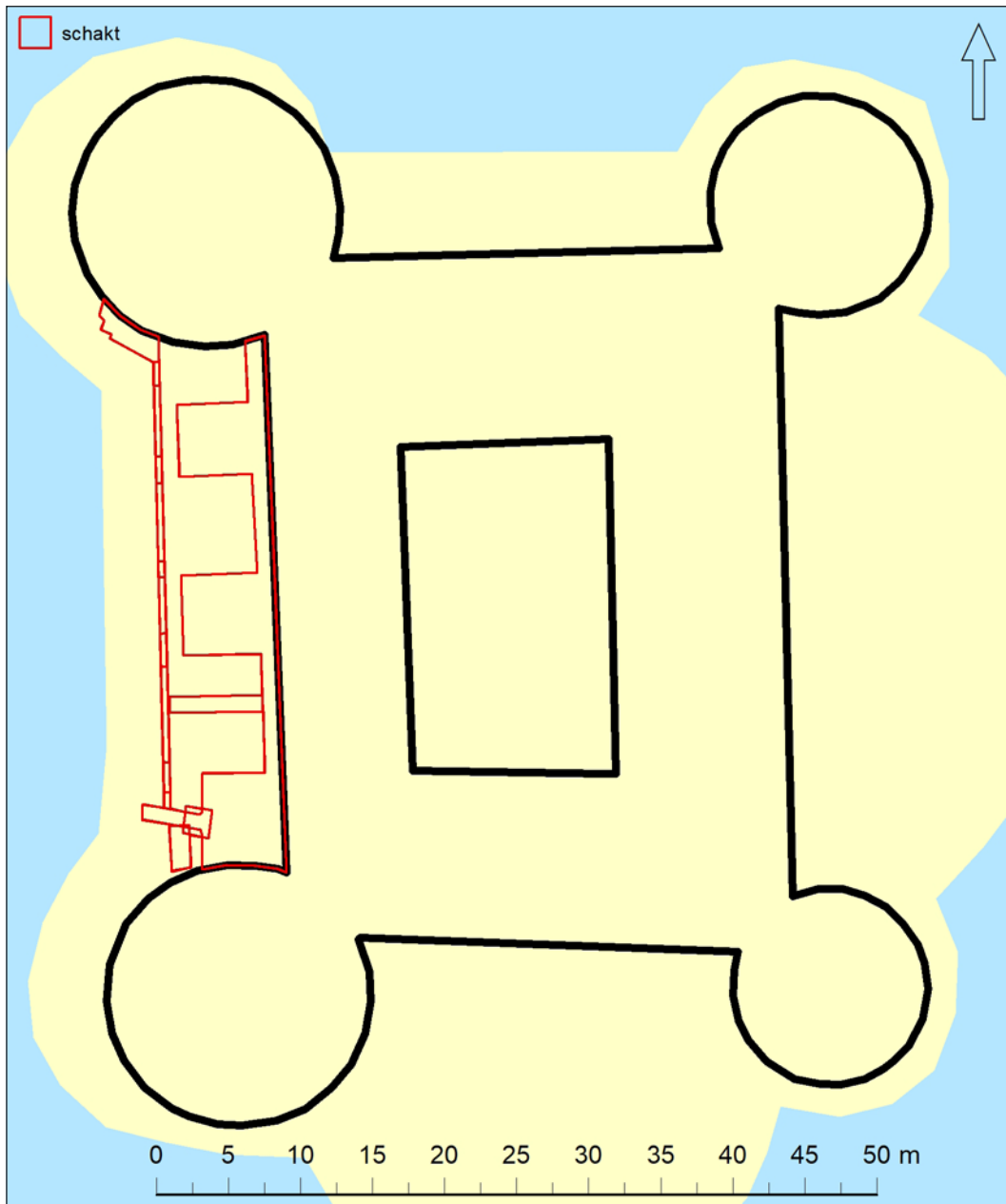

Figur 3. Arbete pågår. Foto från norr.

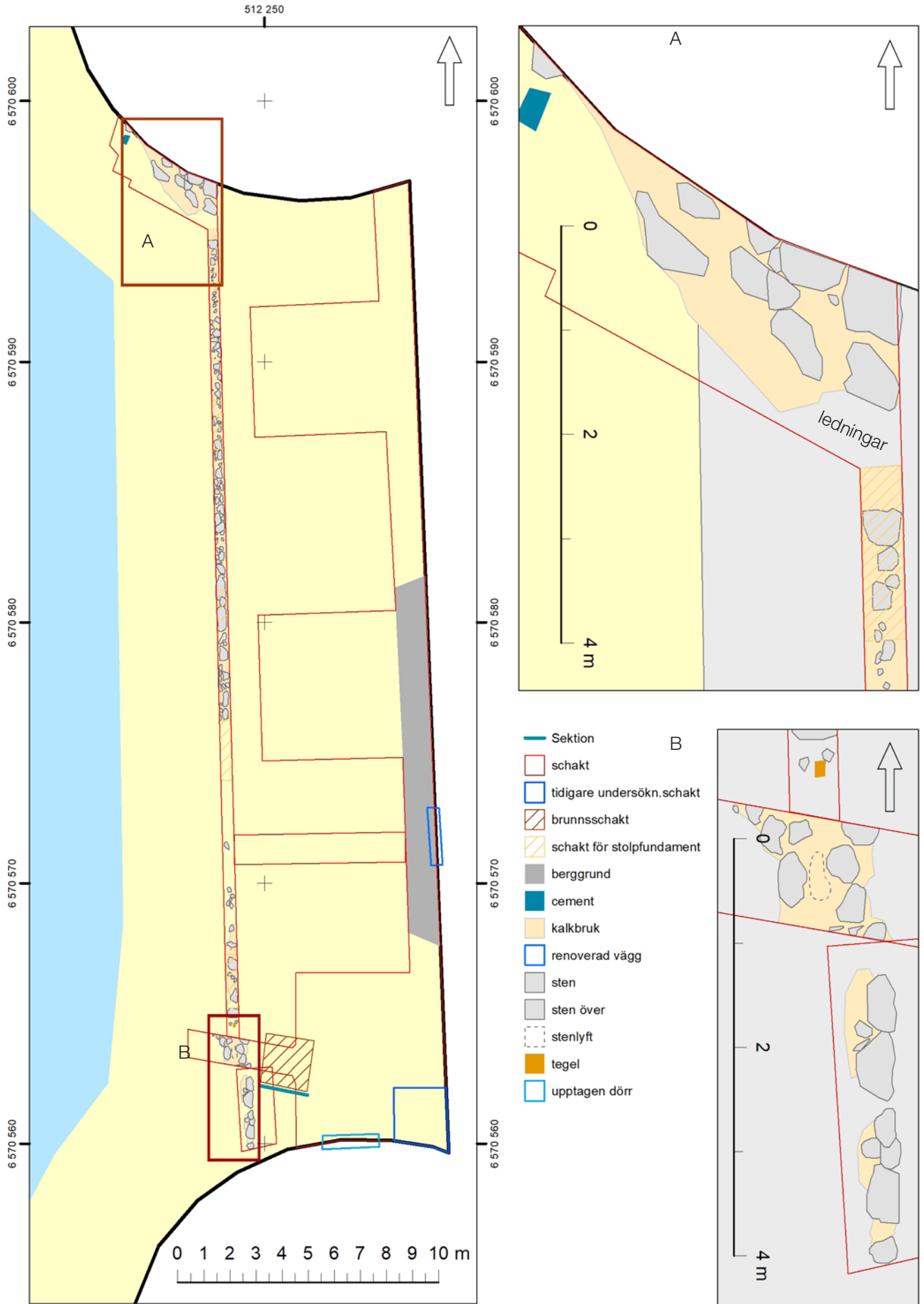
Metod och genomförande

Undersökningen genomfördes som en schaktningsövervakning. Det innebar att en arkeolog närvarade då djupare schakt grävdes. Grunda schakt som endast innehöll påförda massor från sen tid dokumenterades i efterhand. Då anläggning påträffades avbröts grävandet för arkeologisk dokumentation. Dokumentationen bestod av skriftliga anteckningar och fotografier. All inmätning gjordes manuellt utifrån fasta punkter.

Markarbetet genomfördes under vintertid med snö, mörker och tjäle. Till det kom att massorna som grävdes upp inte kunde flyttas från terrassen eftersom ingen väg dit finns. Sammantaget ledde det till att grävningen skedde etappvis och att delar av ytan var svåra att överblicka.

Figur 4. Schakt- och situationsplan. Skala 1:500.

Figur 5. Anläggningsplan i skala 1:200 med förstoringar i skala 1:50.

Resultat

En mur (A1) framkom i de schakt som löpte cirka 2 meter in från befintlig terrassmur. Muren bestod av 0,2–0,6 meter stora stenar varav de flesta var kalksten. De översta skiften av muren var borttagna, men enstaka flata, mejselhuggna stenar återfanns som fyllning ut mot nuvarande terrassmur. De har eventuellt varit krönstenar på muren, dock varierade formen på stenarna vilket gör att de kan komma från olika delar av slottet. Muren var murad med gult kalkbruk i stora mängder med ett mindre inslag av tegelkross. Muren var upp till 2 meter bred och påträffades som ytligast på 0,2 meters djup, men var ställvis borttagen i fler skift. I norr gick muren in under det nordvästra tornet (se figur 10). Botten av muren låg på 1,95 meters djup.

Figur 6. Eventuella krönstenar till muren A1.

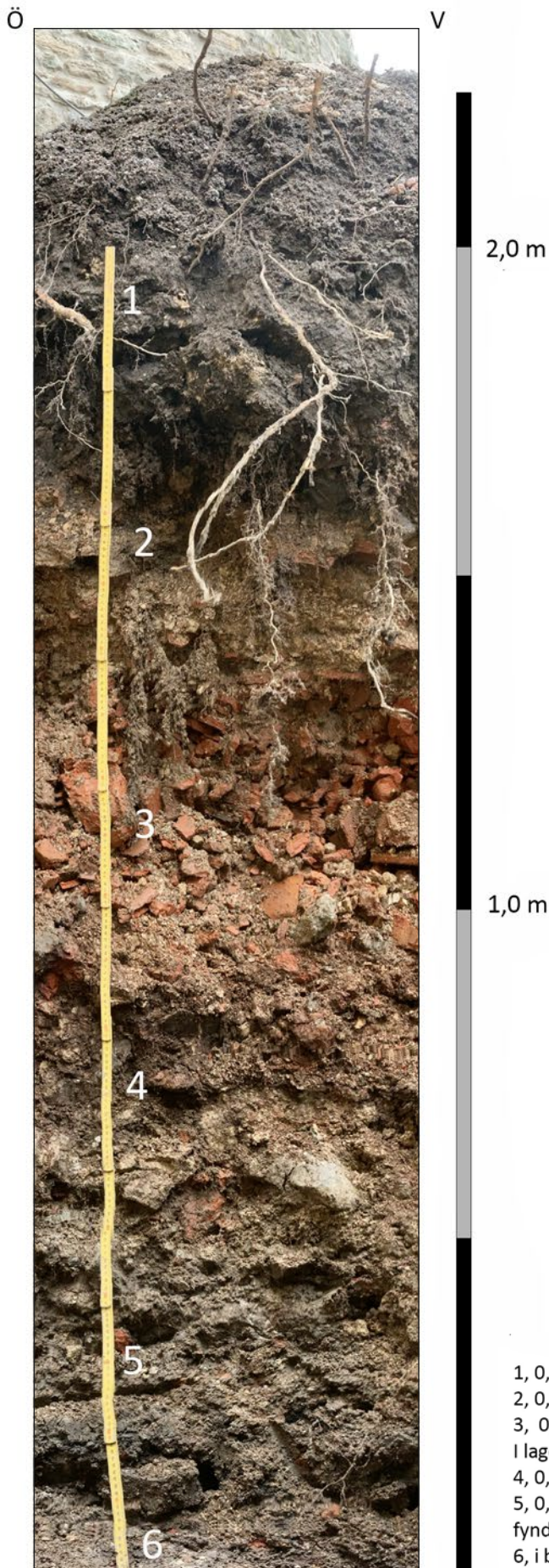
I söder grävdes, innanför muren A1, ett schakt för dagvattenbrunn. En sektion dokumenterades över den södra schaktväggen. Överst fanns 0,4 meter matjord, följt av ett 0,4 meter tjockt, gulaktigt lager av puts och bruk med inslag av tegelkross och stenflis. Därunder fanns ett liknande lager, men som till största delen bestod av krossat taktegel. I båda lagren fanns enstaka 0,2–0,6 meter stora stenar och lite djurben. Under teglet återkom ett 0,35 meter tjockt lager med bruk av något brunare och smuligare karaktär mot det övre lagret bruk. Det sista lagret i schaktväggen bestod av 0,4 meter tjock grå, grusig lera med frekvent inslag av kalk- och tegelsmul. Fynd gjordes av djurben, ostronskal och kritpipsskaft. De två skaften var odekorerade och togs inte tillvara. I botten av schaktet fanns ett trampat lager mörkgrå lera med uppstickande stenar, troligtvis en marknivå från tiden då muren A1 var i bruk.

I det schakt som grävdes utmed slottsfasaden framkom berggrund utmed en sträcka på 14 meter. Slottet har i den delen anlagts direkt på fast berg.

Under trappen ned runt nordvästra tornet fanns en cementplint.

Figur 9. Berget går upp.

Figur 8. Sektion, södra väggen av brunnsschaktet.

Figur 7. Lodfoto av muren i schaktet för utloppsörret.

- 1, 0,4 m matjord
- 2, 0,4 m gulaktigt bruk med tegelkross och stenflis
- 3, 0,55 m taktegelkross med smuligt gult bruk och stenflis
- I lager 2 och 3 finns enstaka stenar 0,2-0,6 m stora, fynd av djurben
- 4, 0,35 m brunare, smuligt kalkbruklager
- 5, 0,4 m grå grusig lera med frekvent kalk- och tegelsmul, fynd av djurben, ostronskal och kritpipsskaft
- 6, i botten fanns mörkgrå lera med uppstickande stenar

Figur 10. Muren längst i norr var 2 meter bred och gick in under tornet.

Figur 11. Murens läge markeras av en stenläggning i det nya ytskiktet på terrassen.

Figur 12. En benbricka med gängor hittades i fyllnadsmassor till befintlig terrassmur.

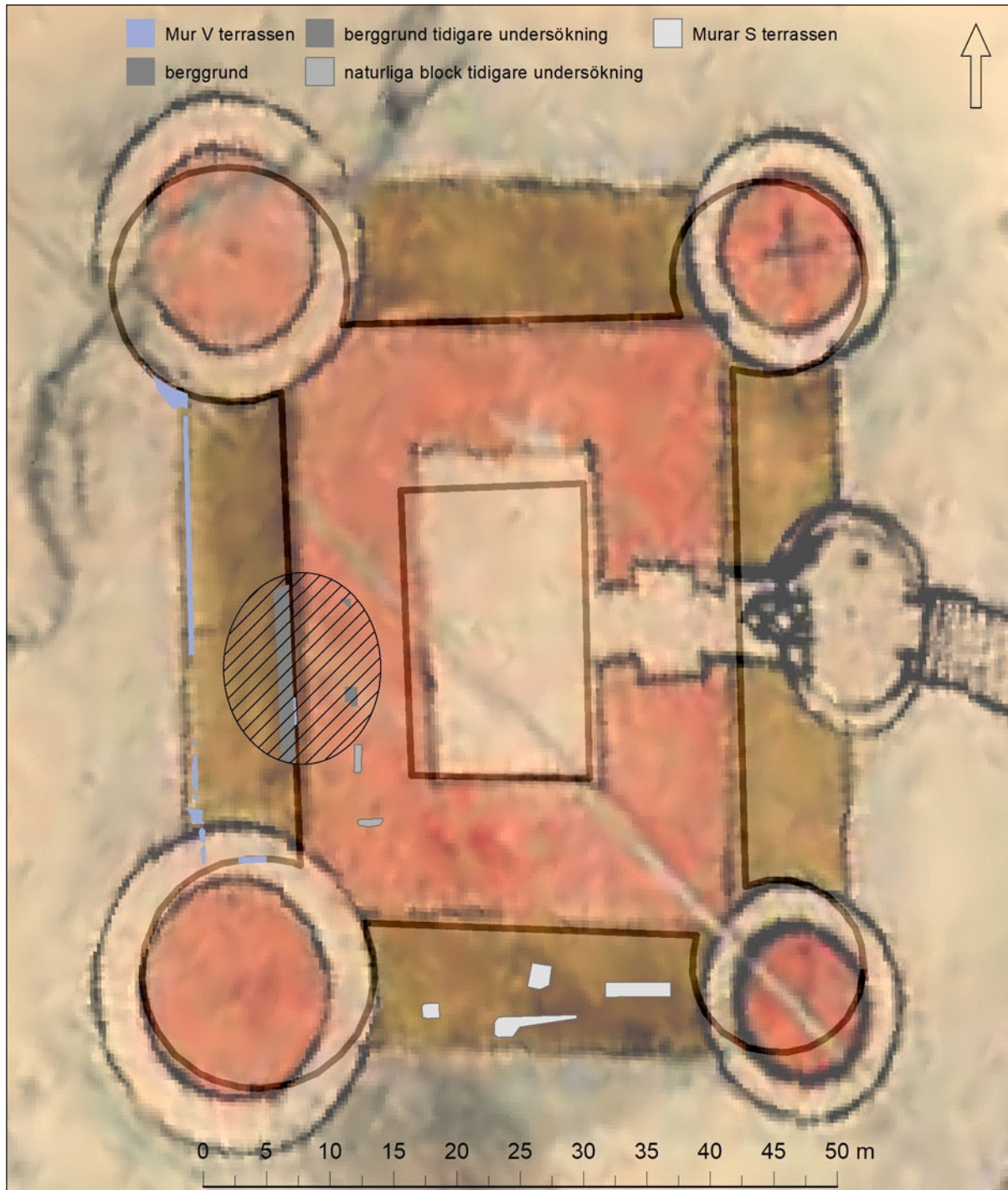
Fynd

I fyllnadsmassor mellan muren A1 och befintlig terrassmur hittades ett föremål i ben. Det är en rund bricka med ett centralt, gängat hål. Föremålets funktion är oklar.

Tolkning

Muren A1 sträcker sig från det sydvästra till det nordvästra tornet i en rak linje. Konstruktionsmässigt liknar den muren A3 som framkom på södra terrassen år 2019 (Balknäs 2019). Murarna är del av en försvarsanläggning byggd på 1600-talet (Johnson 1996 med ref. till Nordström & Dahlander 1908).

Över hela terrassen finns flera utfyllnadslager. Lagren är deponerade i samband med renoveringar från 1700-talet och framåt. Det översta lagret under matjorden kan härledas till bortrensning av puts från slottsfasaden under sekelskiftet 1800–1900 (Rönngrén & Ohlsson 2020).

Figur 13. Plan över framtagna delar av 1600-talets försvarsmur där den påträffats på västra och södra terrassen och områden där berggrund och större, naturliga block påträffats. Den rektifierade kartan är från år 1652 (S73-1:1). Den skrafferade ytan visar området med påträffad berggrund. Skala 1:500.

I botten av brunnsschaktet fanns ett trampat lager som troligtvis utgjort en marknivå från tiden då muren A1 var i bruk, det vill säga 1600-talet. Det ligger nära till hands att tolka det fyndrika lagret över markytan som bildat av avfall som kastats ut mot muren A1.

Berggrunden som framkom i schaktet utmed fasaden visar att delar av slottet är anlagt på fast berg. Vid grävning av provgropar inne i slottet år 2013 (Rönngren 2013) framkom fast berg i två provgropar och större, naturliga block i två provgropar (se figur 13). Det äldsta tornet – kärntornet – är byggt där berget sluttar ned mot vattnet i söder.

Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen

Undersökningen har med liten insats gett nya arkeologiska resultat. Försvarsmuren från 1600-talet har konstateras på den västra terrassen. Den är konstruktionsmässigt lik muren på den södra terrassen och de kan antas var byggda inom samma byggnadsprojekt. Likaså har den naturliga berggrunden framkommit vilket visar att kärntornet anlagts på bergets södra sluttning.

Undersökningsplanen har följts utan avsteg.

Referenser

Tryckta källor

- Balknäs, N. 2019. *Strömparterren & södra slottsterrassen*.
Stadslager L1980:4669 och slott/herresäte L1980:5500, Örebro socken och kommun, Närke. Arkeologiska undersökningar i form av schaktningsövervakning. Arkeologgruppen AB rapport 2019:55.
- Fritz, B. 1981. *Det tidiga 1300-talets svenska stadsfinanser*. HT.
- Jonasson, G. 1984. *Medeltidens Örebro*. Stockholm.
- Nordström, T. & Dahlander, M. 1908. *Örebro slotts byggnadshistoria*. Örebro.
- Rönngren, J. 2013. *Örebro slott – provgropar i västra och norra flygelns källarvåning*. RAÄ Örebro 29:1, Örebro kommun, Örebro socken, Närke. Särskild arkeologisk undersökning. Arkeologgruppen AB rapport 2013:07.
- Rönngren, J. & Ohlsson, R. 2020. *Undersökning av Örebro slotts västra slottsterrass utanför det sydvästra tornet*. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning. L1980:5500, Nikolai 3:5, Örebro socken och kommun, Närke. Arkeologgruppen AB rapport 2020:33.
- Schuck, A. 1926. *Studier rörande det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling*. Uppsala.
- Waldén, B. 1960. *Örebro slott – som residens och ämbetsbyggnad*. Örebro läns hembygdsförbund. Örebro.

Kartor och arkivmaterial

HISTORISKA LANTMÄTERIAKTER
1652. Örebro stad. Avritning. S73-1:1

Webbmateriäl

Riksarkivet - <https://sok.riksarkivet.se/SDHK>
orebroslott.se
slottsguiden.info

Bilagor

Bilaga 1. Anläggningstabell

Anr	Typ	Mått/m	Beskrivning
1	Mur	Br 1,1-2 Dj 0,8 (framtaget) +0,2 till +1,15	Natursten och huggna kalkstenar, 0,3-0,6 m stora i gulvitt bruk. Inget tegel i översta skiftet, men därunder fanns tegelkross 0,05-0,2 m stora i bruket. Över/runt muren, i omrörda massor fanns mejslade kalkstenar som kan ha utgjort murkrön.

Bilaga 2. Fyndtabell

Fnr	Material	Typ	Mått/mm	Kontext	Beskrivning
1	Ben	Platta/ knapp	15 mm/diam. Centralt hål 3,5 mm/diam. Tjl.1,5 mm	Omrörda massor invid befintlig terrassmur	Rund bricka med ett centralt, gångat hål.

Arkeologgruppen AB

RAPPORT 2021:16

